

חלק שלישי: אגדות ישראל

עם ותרו על כלה שבחר לבנו לאחר שנמצא ארוסה, ודאג לה ולארוס זה כאילו הם בניו. בסיפור ר' יהושע בן אילם אליהו הנביא הוא המודיע לחכם את הדבר, ויש שהוא זוכה לידיעה המפליאה בחלום, ולא מפי המשולח הכלי-יודע, אך הנה נמצא עוד מוטיב דומה לזה: פלוני, אשר לפי כל הסימנים הארציים אתה חושב אותו למפר ברית, לרשע מרושע—מיורשי גן-העדן הוא, ואליהו הנביא מעיד על הדבר (סיפור ר' ברוקא). ניתן עוד למצוא קירבה משפחתית בין הסיפור הזה ובין אגדת ה'צדיק ובן המוכס', שכבר בחרנו בה כבדוגמה אופיינית לנושא חביב על ישראל אשר רבו נוסחאותיו. כללו של דבר, ריבוי הנוסחאות של שלושת הסיפורים הללו ודומיהם, יש בו משום עדות, ואם יהיה עלינו להדגים את העלילות העולמיות האלה נדגימן בנוסח יהודי, שהוא העשיר והאופייני ביותר; ואולם את מקורותיה הישראלית של עלילה זו החביבה על מקורות ישראל אין בידנו להוכיח. הוא שאמרנו: את תולדות הסיפור העממי של כל עם יש לערוך לפי תולדות ספרותו.

ב. לענין קביעת היסוד היהודי בסיפור עברי עממי אנו רואים להביא בזה דוגמה מיוחדת של הרכבת סגנונות ובליל מוטיבים וכיוונים בגוף מעשיה אחת: 'מעשה ירושלמי'. בהרצאת תולדות אגדת ישראל, פסחנו על מעשה זה, מהיותו יוצא דופן, אחד ואין שני לו: נציג יחיד, של הבדיה העברית, אשר הליגנדה הדתית, הישראלית, מכאן וסיפור החכמה, הכלל-מזרחי, מכאן הסיגו את גבולותיה וקיפחו את עצמאותה. לסוג 'מעשה ירושלמי' יאה אולי בתחום ישראל השם 'סיפור חיצוני', כי בדרך המלך של האגדה לא יכירו מקומו.

'מעשה ירושלמי' מיוחס לר' אברהם בן משה בן מיימון, מאז הדפסתו הראשונה (כנספח לס' 'חיבור מעשיות') בא פעמים רבות, וגם שימש נושא למחקר. על מוצאו רוחות דעות שונות. היו שחשבו אותו לתרגום ממקור ערבי. דעתו של הרב יהודה ליב זלוטניק, שהקדיש לו זה מקרוב מונוגרפיה מיוחדת, כי לפנינו סיפור-מעשה עברי מקורי, שנתחבר עוד בימי הגאונים, על אדמת בבל. הנה קיצור העלילה:

דיהון היה בנו של סוחר אחד גדול, שלמון. שלמון ציוה על בנו לפני מותו שלא ילך בים לעולם, והבן נשבע לו על הדבר. מקץ ימים באו סוחרים מעבר לים, מסרו לדיהון חלק מאוצרות אביו שנשארו במקום (על מציאותם לא סיפר לו אביו ולא כלום) ושדלו אותו להסר את השבועה, להפליג אתם ולקחת את העזבון כולו. דיהון, שהיו לו אשה ובנים, נפרד מעל בני-ביתו ונצטרף אל המלחים. האניה נטרפה, ודיהון נמלט יחידי אל חוף אי שומם, מצא שם עוף-פלאים, 'קיפופאי', רכב על גבו והגיע לארץ מיושבת, שממנה הגיעו לאזוניו מלים עבריות. אך ברדתו שם נזכח לדעת כי יושבי הארץ הם שדים שקיבלו את דת ישראל וראשם—אשמדאי.

אמרו לענשו על עון 'מקלה אביו', אך המלך אשמדאי רצה אותו ולימד זכות עליו. ויהי בצאת אשמדאי למלחמה, ויפקד בידי דיהון את המפתחות לבתי-גנוזי וירשהו לפתוח את כל החורים, חוץ מ'בית' אחד. הבית ההוא היה חדר-הסתרים של בת-אשמדאי.

דיהון נכנס גם לחדר זה, והתחייב בנפשו, אך מצא חן בעיני בת-אשמדאי והיא הצילה אותו. על-פי צתה ביקש מאביה כי יתנה לו לאשה, כן עשה, ואשמדאי נתרצה לו ולא המיתו. דיהון אף נשבע לה לבת-אשמדאי שביעת-אהבה וכתב השבועה בשטר. עברו שנתיים ימים והוא נכסף לשוב אל מולדתו, אל אשתו הראשונה ואל ילדיו; קבעה לו בת-אשמדאי זמן שנה אחת לבלות עם בני-ביתו בעירו. נשבע לה שישוב למועד, וגם את השבועה הזאת כתב בשטר. אחד מעבדי בת-אשמדאי, שד חיגר וסומא בעין אחת, העביר את דיהון מהלך

מחקר משווה במקום אחרית דבר

עשרים שנה ביום אחד ויביאנו אל עירו. מיד הכריו דיהון, כי לא ישוב אל השדה לעולם, אף העליב את פני השליח ברבים. המתינה לו בת'אשמדאי לבעלה הבוגד עד תום השנה. משלא בא במועד, שלחה אליו אותו עבד, אך דיהון לא נענה לו. יצאה בת'אשמדאי בעצמה אל אישה בראש חיילותיה להחזירו למוטב, ולפניה שלחה את בנה, שילדה לו, את שלמה בן דיהון, להזכיר לו שבועתו, אך הוא השיב ריקם גם את פני בנה. הלכה עם שריה ועם נכדיה לבית הכנסת, ובטרם יתפלל החון, קמה וסיפרה באוזני כל הציבור את דבר שבועת האיש ובגידתו. הובא דיהון לפני הדיונים ויצא משפטו לכתוב לה ספר-כריתות ולפרוע את כתובתה. אך היא לא בקשה ממנו אלא שינשק לה נשיקת-פרידה. ויהי בנשקו אותה, ותחניקה, וימות. אילצה את הקהל, שיקימו את בנה, שלמה בן דיהון, לנשיא עליהם, וחזרה למקומה.

סיפור רחב-מידות זה מזכיר, בהיקפו ובדרך עריכתו, פרשיות פרשיות, את הסיפורים הרומנים של אלף לילה ולילה; ואולם הגורמים כאן הם אלו של הבדיה העממית: הרכיבה-טיסה על גבי עוף-פלאים, מסע מהיר על גבו של שד קופץ-דרכים; מראהו המשונה של זה האחרון, אשר מומיו הם כעין סתר לכוחותיו היתירים; האיסור לפתוח דלת לחדר סודי, שמאחוריה רובץ הגורל, העבירה על האיסור הזה; עצם קיום עיר של שדים עם מלך ובת-מלך מבין השדים; נשואי-התערובת בין שדים ובין בשר ודם, שריד-קדומים מיחולוגי; גם הוצאת הנפש אגב נשיקה, או בנשיקה, היא מעין שארית של אמונה עממית. הפתיחה—ענין הסוחר, שעשה עושר מעבר לים, ואינו רוצה שבנו יחידו יתנסה בנסיונו—טיפוסית לסוג סיפורים זה, ואף בה אין מן הסימנים הלאומיים, או הדתיים, העשויים לייחד את הסיפור לאומה מיוחדת. על הסימנים הכלליים האלה נוסף עוד אחד, בלתי מפורש, המצוי בבנין הבדיה הבין-לאומית: הנסיונות בהם עומד הגיבור או אינו עומד בהם, הם שלושה. דיהון הפר את שבועתו שלוש פעמים: בלכתו בים (הפרת שבועתו לאביו), בפתחו את הדלת של חדר-הסתרים (בניגוד להבטחתו לאשמדאי), במיאנו לחזור אל אשתו השדה.

בתוך המסכת הכללית של הסיפור, שיש לראותה כיסוד, שזורים חוטי מסורת ישראל המשנים את פניה עד שאין לאל-ידך להכריע, מה כאן מקור, ומה כאן עיבוד, ואם יש בכלל לראות בסימנים היהודיים את ה'מאחר', ובכלליים—את ה'מוקדם'. ברור, כי הצביון היהודי-דתי אין בו כדי להכריע בשאלה זו. אנו מקבלים את עדות המספר, כי השדים נוהגים לפי חוקי ישראל, מתפללים כדת, פסוקי המקרא שגורים בפייהם, הם תובעים ונתבעים לדין-תורה, ובנותיהם מקבלות כתובות וגיטין.—יש בכל זה מן המושך והדוחה גם יחד, אבל הסיפור משתלב גם במחזור הסיפורים היהודיים, הבאים לאמת ולאשר את הדיברות: דיהון עבר על מצוות כיבוד אב ועל 'לא תשא' ולפיכך בא על עונשו. הסיפור, בנוסחא שלפנינו, בנוי איפוא על עקרון דתי שהוא מאבני היסוד של אמונת ישראל: קדושת השבועה, פחד השבועה, ומאחורי העלילה הגלויה שלו מסתתר לקח ישראלי עתיק: מכל דבר-שבועה תרחק. יש לציין, כי הגיבור המצוי בבדיה העולמית צודק בתוקף מזלו. הבדיה נגמרת על-פי-רוב בכי טוב, ואולם דיהון—אחריתו רעה.

ג. לכאורה ניתן להכיר את יהדותם של הערכים בקרב אגדת ישראל על פי סימניהם היהודיים המובהקים, כגון הטלית, התפילין, הציצית, איסור אכילת טרפות וטמאות;